

Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi

I

Uporno nezadovoljstvo moštva nadomestnega bataljona 17. pešpolka, ki je bil od konca leta 1917 stacioniran v Judenburgu, se je v prvih dneh maja 1918 naglo stopnjevalo in približevalo stanju množične napetosti, ko je potrebna samo še odločilnejša spodbuda, da se sovražno razpoloženje spremeni v uporniško akcijo. Moštvo so sestavljali zvečine slovenski mošje iz bivše Kranjske. Mnogi od njih so imeli za seboj vso štiriletno trnovo pot bojev v Galiciji, Karpatih in na Doberdobo. Utrujeni in do kraja siti vojskovanja, sestradani zaradi vedno slabše preskrbe in izpostavljeni nagajanju poveljniškega kadra — tega se je prav tako lotevala živčnost zaradi položaja očitno brez izhoda, v katerem so se izživljali v surovosti do vojakov — so mošje 6. maja zvedeli, da je nadomestni bataljon znova določen za fronto in da lahko vsak trenutek pričakujejo transport. V pričakovanju takšnega povelja je obenem z zavestjo o nesmiselnosti žrtvovanja za cesarsko državo, ki je že tako očitno kazala znake razpadanja in agonije, med moštvom pridobivala vedno več privržencev ideja, da je edino možna in realna rešitev oborožen upor, ki lahko izsili konec vojne in vrnitev domov.

V nedeljo, dne 12. maja okrog 10. ure zvečer je majhno vodstveno jedro, ki se je v zadnjih mesecih izoblikovalo v nadomestnem bataljonu okrog četovodje Roglja, desetnika Hafnerja in vojaka Možine (ta je bil dodeljen bataljonu po vrnitvi iz ruskega vojnega ujetništva), dalo znak za akcijo. Oficirski kader, ki je ves ta čas le slabo registriral resnično razpoloženje vojakov, je preživel konec svojega nedeljskega počitka, ko so posamezne uporniške skupine začele zasedati strateško pomembne točke v mestu, zavzele municijska skladišča, železniško postajo in komando, prekinile telegrafske in telefonske zveze ter se pojavile v bližnji tovarni železa Danner et comp. ter pregovorile nočno izmeno, da je zapustila delo. V nekaj urah so uporniki obvladali vse mesto.

Puškarjenje je trajalo v mestu in bližnji okolici do zgodnjih jutranjih ur, vendar uporni vojaki niso naleteli na resnejši odpor. Potek akcije kaže na določen pripravljen načrt, čeprav zelo improviziran in neizdelan. Dosežen in izpolnjen je bil v trenutku, ko bi se vojaki umaknili iz Judenburga in se začeli vračati domov, predvsem v smeri slovenskega ozemlja.

Tako uporniki že od vsega začetka niti niso poskušali nevtralizirati komandni kader, ki se je v hipu, ko se je zvedelo za upor, umaknil in poskril. Dva poskusa vodilnih oficirjev, majorja Möbiusa in podpolkovnika Mettnitza, da bi na silo zaustavila upornike, sta hitro propadla, ker so enote, ki sta jih zbrala in poslala

proti upornim vojakom, odpovedale pokorščino, čim so prišle z njimi v stik. Pač pa se je manjši skupini oficirjev posrečilo doseči železniško postajo samo nekaj deset minut prej, preden so jo zasedli uporni vojaki, in vzpostaviti zvezo z vojaškim poveljstvom v Grazu ter ga obvestiti o dogodkih v Judenburgu.

Mimo tega je imel usodne posledice za potek uporniške akcije še tale dogodek. Malo prej preden so uporniki zasedli železniško postajo, se je v Judenburg vrnil z zadnjim osebnim vlakom eden od oficirjev 17. pešpolka, major Sedivy, ki je takoj, ko je spoznal, kaj se v mestu dogaja, odšel peš do bližnjega Thaihelma in od tam alarmiral poveljstvo posadke v Neumarktu ter zahteval od nje pomoč. Tako je bil Neumarkt najprej obveščen o uporu. Uporniki judenburške posadke pa so, kot se je kasneje pokazalo, računali prav s podporo posadke v Neumarktu, ki so jo tudi sestavljali slovenski vojaki.

Medtem ko so manjše skupine upornikov zavzemale Judenburg, je glavnina judenburške posadke neorganizirano razpadala. Okrog 1200 mož je že ponoči začelo zapuščati mesto, drugi pa so si pred odhodom še dali duška v navdušenju nad pridobljeno svobodo in se porazgubili po mestu.

Naslednjega dne so se prve večje skupine, ki so odšle iz Judenburga že približevale Neumarktu, Wolfsbergu in Knittelfeldu. Skupine pa, ki so ostale v mestu, so se v dopoldanskih urah, še preden so prišle v mesto zanesljive, v glavnem ogrske čete, ki jih je že poslala graška vojaška komanda, začele same zopet vračati v kasarne, deloma zaradi vesti o prodiranju čet, ki se približujejo mestu in zaustavljajo ubežnike, deloma na prigovarjanje še prisotnih oficirjev, ki so se trudili, da bi posameznike in skupine »spametovali«.

Proti dopoldnevu so čete pod poveljstvom generala von Kosela, kateremu je poveljstvo v Grazu dalo nalogo, da vzpostavi red, zasedle mesto, začele razoroževati uporno posadko in loviti ubežnike. V mestu te enote niso zadele več na odpor. Pač pa so se spopadale še ves 13. in 14. maj s posameznimi skupinami v okolici Judenburga, ki so se skušale prebiti proti domu. Večjo skupino okrog 200 mož, ki je zapustila Judenburg z vlakom in se usmerila proti Neumarktu, da bi se združila s tamkajšnjo slovensko posadko, je na pol poti presenetil major Sedivy. Ta je namreč medtem iz čet, poslanih iz Neumarkta in Muraua po lastni pobudi že formiral skupino, da bi z njo interveniral proti upornikom v Judenburgu. Obkolil jih je in brez boja razorožil. Druge skupine so bile zajete v okolici Judenburga in na področjih okrog Wolsfberga, Knittelfelda in Voitsberga.

Judenburški upor, razdrobljen in že skoraj zatrt pa je dobil čisto nove razsežnosti v trenutku, ko so se v številnih tovarnah od Judenburga do Leobna začele stavke, v istem času pa jim sledile protivojne demonstracije civilnega prebivalstva. Med uporom in omenjenimi dogodki sicer ni dokazljive neposredne akcijske zveze, toda celotno dogajanje je bilo očiten znak popolne in globoke socialne in nacionalne krize avstro-ogrške monarhije.

Delavska stavka v Judenburgu se je začela 13. maja zjutraj, v leobenskih železarnah istega dne opoldne, razen teh je prišlo do stavk še v tovarnah v Wasendorfu in Pleschi. Vojaške enote, ki so jih poslali vzpostavljat red med upornimi vojaki predvsem slovenske narodnosti, so dobile še novo, dodatno nalogo, da z vso odločnostjo zatrejo stavkovni val in protivojne nemire domačega avstrijskega prebivalstva. Tako so judenburški vojaški upor, delavske stavke in protivojne demonstracije na tem področju, kjer se je neorganizirano zadrževalo še okrog 1000

oboroženih upornih vojakov, od katerih so se nekateri že približevali lavantinski dolini in slovenskemu narodnemu ozemlju, postale sestavni deli revolucionarnega dogajanja, ki je imelo mnoge podobnosti z letom 1917 v Rusiji.

V teku 14. maja se je vojaškemu poveljstvu v Judenburgu z odločnimi očiščevalnimi akcijami in z razglasitvijo obsednega stanja posrečilo zatreti upor, stavke in nemire. Že se je zdelo, da bo uporniška vojaška akcija ostala omejena samo na Judenburg, ko je na večer 14. maja prišla vest iz Muraua, 50 km višje od Judenburga na Muri ležečega mesteca, da se je tam uprla vojaška posadka, da je uporno moštvo že zavzelo skladišča municije in da se pripravlja, da bo zasédlo železniško postajo.

V Murauu je bil stacioniran 7. bataljon 17. pešpolka, ki so ga tudi sestavljali povečini Slovenci. Podobno kot v Judenburgu je moštvo v Murauu pričakovalo vsak hip odhod na fronto. Sicer ni mogoče dokazati domneve, da so bili med judenburško posadko in posadko v Murauu že pred samim uporom stiki in dogovori o njem, vsekakor pa so uporniki v Judenburgu pričakovali, da se jim bo sosednja posadka pridružila. V ta namen se je takoj po izbruhu upora odpeljalo s tovornim vlakom iz Judenburga okrog 200 mož v smeri proti Neumarktu in Murauu. Toda še preden so dosegli cilj, je bila zaradi alarma majorja Šedivyja poslana iz Muraua druga kompanija bataljona na pomoč četam, ki so se zbirale pri Unzmarktu v bližini Judenburga.

V preostalem moštvu 1. kompanije posadke v Murauu je odhod polovice bataljona očitno še stopnjeval napetost in uporno razpoloženje. Zvečer 14. maja so se med vojaki, ki so se zbirali na dvorišču kasarne v polni bojni opremi, začela oglašati gesla kot »Borimo se za svojo lastno domovino!«, »Vrnimo se v Ljubljano«, mimo tega pa še »Naj živi internacionala!«, »Naj živi Jugoslavija!«, itd.

Osrednja osebnost upora v Murauu je bil vojak Boštjan Olip iz Radovljice. Kot povratnik iz ruskega vojnega ujetništva, je prišel v Murau šele nekaj dni pred temi dogodki in je bil, ko se je upor že začel, še vedno v civilu. O Olipu je znano, da se je dal zajeti Rusom na galicijski fronti, da je kot delegat vojnih ujetnikov sodeloval s sovjetskimi oblastmi in da se je vrnil k enoti v Murau odločen, da bo nagovarjal vojake k uporu. Ko je bil po zadušitvi upora postavljen pred sodišče, je prevzel nase vso odgovornost za izbruh in potek uporniške akcije.

Uporni vojaki so v noči 14. maja krenili najprej k skladišču municije in si razdelili strelivo, nato pa se začeli približevati železniški postaji. Komandni kader ni poskušal nastopati proti njim s silo, temveč se je na razne načine trudil, da bi jih mirno prepričal, naj se vrnejo v kasarno. Deloma se mu je to tudi posrečilo, zlasti potem, ko je bilo med vojake razdeljene nekaj hrane. Samo manjši del moštva se je porazgubil po mestecu in se vrnil v kasarno šele proti jutru. Tako se je uporniška akcija zlomila še pred jutrom 15. maja, ko so se v mestu pojavile enote, poslana iz Judenburga. Te so hitro razorožile uporno kompanijo in aretirale nekaj vojakov, za katere so domnevali, da so bili v uporu najbolj aktivni, med njimi Boštjana Olipa, ki je bil edini postavljen pred sodišče, medtem ko so druge poslali nazaj v enoto.

Lov na posamezne ubežnike se je nadaljeval na celotnem štajerskem področju še ves mesec maj in tja v prvo polovico junija. Za poveljstvo v Grázu je bilo zlasti važno, da jim onemogoči vzpostaviti stik s prebivalstvom na slovenskem ozemlju. Zato je takoj z zanesljivimi četami zaprlo prostor južno od Mure in po-

slalo celo nekatere enote iz Maribora do Hüttenberga, kraja približno na pol poti med Judenburgom in Velikovcem, kjer so se ubežniki še skrivali.

V Judenburgu je 15. maja začelo zasedati vojaško sodišče. Na smrt je obsodilo kot voditelje upora: Hafnerja, Možino, Davtoviča in Štefaniča. Ustrelili so jih pred vsem moštvom dne 16. maja. Dva dni kasneje sta bila obsojena na smrt in ustreljena še Rogelj in Hrahovina. V Murauu so obsodili na smrt in ustrelili Boštjana Olipa.

Tretji večji upor med slovenskimi vojaki je izbruhnil v Radgoni 23. maja zvečer v nadomestnem bataljonu 97. pešpolka. Enotam tega polka so pripadali možje slovenske in italijanske narodnosti s Primorskega in iz okolice Trsta. Vzroki in potek upora v Radgoni so bili podobni tistim v Judenburgu. Razpoloženje v vojaških enotah je bilo tudi v Radgoni zaradi pričakovanega odhoda na fronto in prehrabnih težav zelo zaostreno. To razpoloženje so povratniki iz ruskega vojnega ujetništva, ki so bili enotam dodeljeni, še stopnjevali in moštvo usmerjali v uporniško akcijo. Z gesli kot »Boljševiki naprej«, »Evviva la repubblica«, »Abasso l' Austria« in podobnimi so uporni vojaki v Radgoni 23. maja zvečer začeli zapuščati kasarne in zavzemati municijska skladišča. Poskusi lokalnega vojaškega poveljstva, da bi samo zatrlo upor, so ostali brezuspešni, ker so enote, ki so jih pošiljali proti upornikom, odpovedale pokorščino. Podobno kot v Judenburgu je šele naslednjega dne, 24. maja zjutraj, vojaškim oblastem uspelo s pomočjo čet, poslanih iz Graza, obvladati položaj, razorožiti uporne vojake in vzpostaviti disciplino. Dne 27. maja je začelo v Radgoni zasedati vojaško sodišče, ki je obsodilo na smrt naprej dva, 29. maja pa še naslednjih šest mož, ki so bili v radgonskem uporu najbolj aktivni. Ustrelili so podoficirje in vojake: Melihna, Švaba, Ukoviča, Fraja, Liberata, Hvalo, Freba in Maniaco, vse doma s Primorskega in okolice Trsta. Večina od njih so bili povratniki iz ruskega vojnega ujetništva.

II

Vojaški upori slovenskih vojakov v Judenburgu, Murauu in Radgoni so le člani iz dolge verige podobnih dogodkov in nemirov v avstro-ogrski armadi, ki so se začeli spomladi 1918. Vojaški nemiri pa so bili sestavni del velikih družbenih gibanj v monarhiji v zadnjem letu vojne, ki so privedla do tega, da se je zgradba cesarstva dokončno sesula. Upori v armadi so po eni strani kazali zamotane politične, nacionalne in socialne boje in nasprotja, ki so pretresala habsburško monarhijo, po drugi pa so bili s svojimi specifičnimi vzroki med dejavniki, ki so pospeševali politične in družbene procese, ki so vodili v razpad avstro-ogrskega cesarstva.

Notranji, zunanji in vojaški vzroki, zaradi katerih ni bilo mogoče v zadnjem letu vojne »ničesar več spremeniti, ne da bi se sesula prazna lupina monarhije« (Taylor), so bili v glavnih obrisih tile. Poskusi, da bi se monarhija otrešla svoje zveze z Nemčijo, uveljavila samostojno in neodvisno politiko ter se na ta način izvila iz vojne, so že leta 1917 propadli. S podpisom pogodbe med obema cesarjema 12. maja 1918 s mestu Spa, je bilo dokončno odločeno, da je nadaljnja usoda avstro-ogrške monarhije nedeljivo vezana z usodo Nemčije. Antantne sile, ki si sprva niso želele razpada avstro-ogrške monarhije, zlasti če bi jim uspelo razdvojiti oba glavna nasprotnika, za kar se je predvsem trudila njihova diplomacija,

so se potem, ko jim to ni uspelo, oprli na predstavnike nacionalnih gibanj v emigraciji, predvsem na jugoslovanske in češkoslovaške, ki pa so že zahtevali odcepitev od monarhije. Z vstopom Amerike v vojno ni bilo več nikakršnih upov na zmago centralnih sil. Wilsonovih 14 točk je dalo vedeti, da pomeni zmaga zaveznikov tudi konec večnarodne habsburške monarhije.

V taki mednarodni politični konstelaciji se je monarhija hitro približevala tudi popolnemu gospodarskemu polomu. Njeno gospodarstvo je bilo samo deficiten privesek nemškega gospodarstva; proizvodnja se je ustavljala, vrednost denarja je naglo padala, pomanjkanje hrane pa je bilo iz dneva v dan usodnejši in nerešljiv problem.

Posebne razsežnosti so tej krizi dajala še zaostrena nacionalna in socialna nasprotja, kar se je kazalo v narodnih in osvobodilnih gibanjih in v vedno bolj radikalnih zahtevah po odcepitvi. Ideja narodne samostojnosti in neodvisnosti kot temelj političnih gibanj v Avstro-Ogrski je vključevala tudi zahteve po koncu vojne in rešitvi temeljnih socialnih vprašanj. Ruska revolucija in zlasti brestlitowski mir naj bi po prvih pričakovanjih avstro-ogrskih oblasti okrepila vojaški položaj centralnih sil in omilila gospodarsko zmedo. Toda odmevi revolucije so pri množicah še zaostriili politično krizo, stopnjevali revolucionarno razpoloženje ter zahteve po miru in rešitvi socialnih vprašanj.

Vse dotakratne zmage nemškega orožja niso bile obet, da bi se lahko Avstro-Ogrska rešila gospodarskega in političnega poloma. Tudi ofenzivne akcije centralnih sil spomladi 1918 in delni uspehi Nemčije na zahodni fronti, niso mogli vlivati optimizma, ker je bilo očitno, da bo nadaljevanje vojne terjalo ogromne vojaške in gospodarske napore, katerim pa niti izčrpane avstro-ogrške armade, niti izrabljeni gospodarski potenciali ne bodo kos.

V teh okvirih so se začeli spomladi 1918 nemiri v armadi prav tedaj, ko bi morali začeti z novimi ofenzivami. Imeli pa so še svoje specifične vzroke, ki so bili posledica četrtega leta vojne in celotne družbenopolitične, družbene in ekonomske situacije v monarhiji.

Predvsem je že občutno primanjkovalo človeških rezerv, ki naj bi redno dotekale iz zaledja na fronto, da nadomestijo izgube zaradi padlih, ranjenih in bolnih. Ob koncu leta 1917 so morali vojaški analitiki ugotoviti, da bodo potrebe po nadomestnih moštvih leta 1918 pokrite lahko samo do polovice. To kritično stanje je stopnjevala še očitna utrujenost vojakov, pomanjkanje hrane za armado, ki je porabila že vse rezerve in živela samo še »iz rok v usta«, vedno večje število obolenj med vojaki in zlasti naraščanje pobegov iz vojske.

Od drugih političnih vplivov je bil za razpoloženje v štiri in pol milijonski armadi, ki so jo komaj do polovice sestavljali vojaki nemške in ogrske narodnosti, večjo polovico pa pripadniki vseh drugih narodnosti habsburškega cesarstva, še zlasti odločujoč vpliv narodnoosvobodilnih gibanj. Čeprav so bile vojaške enote daleč od svojih narodnostnih ozemelj in je bil neposreden političen stik praktično nemogoč, so vendar vsi pomembnejši politični dogodki doma odmevali tudi med vojaki raznih narodnosti in vplivali na njih razpoloženje.

Med prevladujočimi vzroki za radikalizacijo razpoloženja in za izbruh uporov pa je bilo prihajanje ruskih vojnih ujetnikov nazaj k svojim enotam po brestlitowskem miru. Češki zgodovinar Karel Pichlik v svojih študijah zlasti pozorno ocenjuje vlogo teh povratnikov v vojaških nemirih in uporih leta 1918. V teh ocenah pre-

pričljivo odklanja enostranske in poenostavljene razlage, češ da so bili povratniki s svojimi idejami, ki so jih prinesli iz Rusije samo nekakšni agenti boljševizma, ki so »boljševizirali« razpoloženje v enotah, ki so jim bili dodeljeni. Ne da bi podcenjeval politične življenjske izkušnje teh vojakov, pridobljene v ruskem ujetništvu in vplive dogodkov, ki so jih spremljali v Rusiji, meni Pichlik, da je bil osnovni vzrok njihove dejavnosti v uporih v socialnih in nacionalnih protislovjih, s katerimi so se srečali po svoji vrnitvi.

Isti avtor predvsem navaja, da so se avstro-ogrski vojni ujetniki v Rusiji množično pridružili mednarodnemu gibanju ujetnikov v Rusiji po oktobrski revoluciji, ker je revolucija tako dosledno začela uresničevati zahteve po miru, ki jih je razglasila boljševiška partija. S tem je izpolnjevala njihova najbolj zaupna pričakovanja. Socialistična revolucija je bila zanje pojem, ki je obsegal uresničenje zahtev po koncu vojne, svobodi in vrnitvi na domove. Zaradi tega je dobil tudi I. vseruski kongres vojnih ujetnikov tako množično podporo ujetnikov. Ko pa so v Rusiji po neuspehu pogajanj v Brest Litovsku in po nemškem napadu prejšnja gesla zamenjala nova, o potrebi boja za obrambo socialistične revolucije, se je začela med vojnimi ujetniki notranja diferenciacija. Njih manjši del se je vključil v Rdečo armado, večji del pa je po brestlitovskem miru izbral pot domov. Domov se torej niso vrnili »boljševiki«, ki so bili pripravljene razširjati vse ideje boljševiške revolucije, temveč ljudje, ki so pričakovali, da se bodo vrnili domov in da je zanje vojna končana. Namesto doma pa so se znašli po povratku zopet v taboriščih in nadomestnih bataljonih, sredi utrujenih in sestradanih mož, ki so pričakovali, da bodo v kratkem zopet premeščeni na fronto. V takšnih razmerah pa so bili povratniki s svojimi izkušnjami in spoznanji, pridobljenimi v revoluciji tisti, ki so širili uporno razpoloženje med moštvi, dvignili njih samozavest in moralo ter jim na temelju oktobrskega izkustva odpirali perspektivo v revolucionarni akciji in uporih, ki naj bi izsilili vojakom vrnitev v domovino.

Povratniki so bili tako pri vseh uporih na čelu uporniških gibanj: tako tudi v Judenburgu, Murauu in Radgoni. Mimo tega pa je za upore, ki so zahtevali posredovanje in mobilizacijo monarhiji zvestih čet, ker jih krajevna vodstva niso mogla sama zatreti, značilno predvsem še tole: do takih uporov je prišlo predvsem med vojaki, ki so pripadali narodnostim, ki so še posebej močno razvila nacionalna in socialna gibanja, v krajih, kjer so bili sedeži bataljonov razmeroma blizu narodnostnega ozemlja, ter na področjih, ki so imela razvito industrijo in je delavstvo s stavkami in demonstracijami objektivno podprlo upor z zahtevo po koncu vojne. Vse te značilnosti veljajo tudi za upore slovenskih vojakov.

Upori v Judenburgu, Murauu in Radgoni so bili del večjega števila podobnih dogodkov, do katerih je prihajalo spomladi leta 1918 v avstro-ogrski armadi. Med take štejejo zlasti še vstajo v Rumburku na severni češki meji, kjer so se uprli češki vojaki, upor v Fünfkirchnu, kjer so se uprli srbski vojaki, upori slovaških vojakov v Bratislavi in Kragujevcu ter ukrajinskih in poljskih vojakov na področju Lublina. Poleti in jeseni 1918 so upori ponehali. S stopnjevano politično in gospodarsko krizo so postajale zahteve po koncu vojne gesla množičnih gibanj. Politična in nacionalna kriza avstro-ogrskega cesarstva se je naglo bližala svojemu vrhuncu in razpletu.

Opombe

Pri prikazu dogodkov in ocenah v tem sestavku sem se opiral na izpiske, ki so mi ostali ohranjeni še iz časa, ko sem pregledoval arhiv odbora za prenos judenburških

žrtev, ki mi ga je dal pred vojno na vpogled zdravnik dr. Tone Jamar. Predvsem pa sem se posluževal dveh odličnih in temeljitih študij češkega vojaškega zgodovinarja Karla Pichlika:

1. Das Ende der österreichische Osthefte septembra 1963 in

2. Vzpouřy navrátilcou z ruského zajetí na jare 1918.

Karel Pichlik se je, kot je razvidno iz omenjenih študij, podrobno poglobil v raziskovanje nemirov v avstro-ogrski armadi leta 1918 in je mimo vse druge literature, ki obravnava posredno ali neposredno te dogodke, zlasti natančno pregledal za svoje prikaze arhivsko gradivo predvsem avstrijskega državnega in vojaškega arhiva na Duanaju in arhiva v Pragi.